

Środowisko gminy Ciężkowice – aspekt przyrodniczy, kulturowy i wizualny

Środowisko kulturowe gminy Ciężkowice -cz. II

Gmina Ciężkowice zasobna jest w elementy środowiska kulturowego tj. obiekty kultury materialnej, obiekty sakralne (kościół, kapliczki, krzyże, cmentarze), miejsca pamięci narodowej i muzea. Obiekty kultury materialnej, a także sakralnej zlokalizowane są przede wszystkim w jednostkach osadniczych. Bogata przeszłość historyczna tego regionu pozostawiła po sobie wiele pamiątek w postaci zabytków kultury materialnej. Najstarsze, nikłe ślady osadnictwa na tym terenie pochodzą z mezolitu.

Cmentarz wojenny w Tursku
(zdj. Beata Fornal)

Odkryto tu znaleziska kultury łużyckiej, kultur wstęgowych, a osadnictwo wczesnośredniowieczne stwierdzić można w wielu miejscowościach położonych w pobliżu Białej. Do charakterystycznych obiektów kultury materialnej należy zaliczyć: dwory, oficyny, budynki mieszkalne, układy urbanistyczne, ratusze, młyny, tartaki, gorzelnie, pensjonaty.

Dwory występujące na obszarze gminy reprezentują na ogół klasycystyczny typ siedziby ziemiańskiej z końca XVIII w. i poł. XIX w. Na ogół są to dość obszerne, parterowe obiekty, z czterospadowym dachem i portykiem kolumnowym w otoczeniu ogrodu lub parku (Tab. 1 i 2).

Tabela 1. Inwentaryzacja dworów w gminie Ciężkowice

Nazwa wsi	Nazwa obiektu	Opis
Kąsna Dolna	Dwór	Z XVIII lub pocz. XIX w., przebudowany wraz z przyległą oficyną w 1897 r., prawdopodobnie za sprawą Ignacego Paderewskiego. Murowany, parterowy, podpiwniczony, na planie prostokąta, dwutraktowy, z czterokolumnowym portykiem zwieńczonym attyką od frontu, z przybudówką przy szczytowej ścianie południowej, w której okna przesklepione półkoliście. Dach dwuspadowy, spłaszczony (Krupiński 1989)
Bruśnik	Dwór	Z XVIII/XIX w., częściowo rozebrany, pozbawiony cech stylowych, murowany, parterowy, podpiwniczony, na planie prostokąta. Piwnice nakryte sklepieniami kamiennie-ceglastymi z XVIIw. Wokół dworu ślady założenia parkowego z pocz. XIX w. o charakterze krajobrazowym (Krupiński 1989)

Tabela 2. Inwentaryzacja oficyn w gminie Ciężkowice

Nazwa wsi	Nazwa obiektu	Opis
Bogoniowice	Oficina	Oficina z poł. XIX w. drewniana, parterowa, na planie wydłużonego prostokąta, jednotraktowa, z dwoma mieszkaniami i dwoma drewnianymi gankami od frontu. Dach dwuspadowy kryty dachówką ceramiczną. Dookoła oficyny rozciąga się park dworski z pocz. XIX w., na powierzchni ok. 1 ha o zatartej kompozycji przestrzennej, z resztkami starodrzewu (Krupiński 1989)
Kąsna Dolna	Oficina	Z 2 poł. XIX w. pseudoklasycystyczna, murowana, parterowa, na planie prostokąta, dwutraktowa, z korytarzem pomiędzy traktami, nakryta dachem dwuspadowym (Krupiński 1989)

O dawnej świetności gminy Ciężkowice leżącej na szlaku handlowym prowadzącym doliną rzeki Białej na południe Europy, świadczą zabytkowe, mieszczkańskie domy drewniane z podcieniami, pochodzące z XVII i XVIII w. Domy te posiadają dachy siodełkowo – naczółkowe, wsparte na drewnianych ciosanych filarach, wystające nad chodnikami tworzą podcienia. Podcienia na ciężkowickim rynku (we wsi Ciężkowice) nadają swoistego uroku tej miejscowości. Są one tematem rysunków i obrazów malarzy. Szkicował je m.in. Stanisław Wyspiański (Kruczek 1983).

Tabela 3. Inwentaryzacja domów w gminie Ciężkowice wpisanych do rejestru zabytków lub wpisanych w ewidencję zabytków

Nazwa wsi	Nazwa obiektu	Opis
Ciężkowice	Dom nr 12	Wpisany do rejestru zabytków kultury. Własność prywatna
	Dom Ul. Andrzeja 104	Wpisany do rejestru zabytków kultury Murowany, pusty, w remoncie
	Dom ul. Tysiąclecia 75	Wpisany do rejestru zabytków kultury Murowany, własność prywatna
	Dom ul. Andrzeja 106	Wpisany do rejestru zabytków kultury Murowany, obecnie przedszkole i schronisko młodzieżowe, Własność Skarbu Państwa
	Dom przy Rynku nr 16	Wpisane w ewidencję zabytków Koniec XVIII w drewniano-murowane Częściowo przebudowane po pożarze miasta w 1830 r. i w latach 1950 –1960, nakryte dachami naczółkowymi
	Dom przy Rynku nr 17	
	Dom przy Rynku nr 20	
	Dom przy Rynku nr 24	
	Dom przy Rynku nr 25	
	Dom przy Rynku nr 26	
	Dom przy Rynku nr 27	Wpisane w ewidencję zabytków Pocz. XIX w. Drewniane konstrukcji zrębowej, parterowe, prostokątne, dwutraktowe
Dom przy ul. Grunwaldzkiej nr 82		
Dom przy ul. Grunwaldzkiej nr 83		
Bruśnik	Chałupa nr 12	Drewniana Lata 10 – te XX w. stan średni
	Chałupa nr 53	Drewniana Lata 90 – te XIX w.
Jastrzębia	Dom nr 197	Drewniany Ok. poł. XIX w. Obiekt nie ujęty w ewidencji zabytków, ale według rozpoznania w terenie obiekt powinien znaleźć się na liście
Ostrusza	Chałupa nr 2	Drewniana Lata 10 –te XX w.
	Chałupa nr 97	Drewniana 1918 r.
	Chałupa nr 126	Drewniana Lata 10 – te XX w. niezamieszkały
Zborowice	Chałupa nr 29	Drewniana Lata 80 – te XIX w.
	Chałupa nr 171	Drewniana Lata 70 – te XIX w.

Tabela 4. Inwentaryzacja innych obiektów kultury materialnej

Nazwa wsi	Nazwa obiektu	Opis
Kąsna Dolna	Młyn	Z ok. 1903 r., obecnie są własnością Przetwórni Owocowo – Warzywnej i uległy częściowej przebudowie (Marciniak i in. 1999)
	Tartak	
	Gorzelnia	
Ciężkowice.	Ratusz	Z XVII-XIX w. pośrodku Rynku, przebudowany częściowo w 2 poł. XIX w., murowany, parterowy, na planie prostokąta, z niewielkim dziedzińczykiem wewnętrznym, piwnice nakryte kamiennymi kolebkami (Krupiński 1989)
Zborowice	Kierat	Drewniany kierat (zachowany częściowo) przy plebani z XIX w. (Krupiński 1989)
Pławna	Pensjonat	Z ok. 1920 r., rozbudowany o skrzydło północne ok. 1940 r. Drewniany, konstrukcji zrębowej, trzypiętrowy, częściowo podpiwniczony. Na wszystkich kondygnacjach drewniane ganki obiegające ściany o ozdobnie wycinanych deseczkach balustrad i zakończeniach belek podpierających. Dach czterospadowy. Wokół pensjonatu niewielki park krajobrazowy (Kruczek 1983)
Siekierzyna	Folwark	Z ok. 1950 r., obecnie pozostały dwa budynki, jeden z nich jest zrekonstruowany i przystosowany dla turystów (znajduje się w nim smażalnia ryb)

Kościół p.w. św. Marii
Magdaleny w Zaborowicach
(zdj. Beata Fornal)

Kościół występujące na obszarze gminy pochodzą z różnych epok historycznych i prezentują niemal wszystkie style. Różnią się między sobą materiałem, z jakiego je wybudowano, formą architektoniczną oraz wyposażeniem. Ogólnie są to obiekty raczej nie wielkie. Kościoły drewniane, które tutaj również występują są dziś ewenementem na skalę europejską (Tab. 5).

Kapliczki i krzyże przydrożne są uzupełnieniem, a jednocześnie nieodłącznym elementem krajobrazu wsi polskiej, a rejon ciężkowicki nie jest tu wyjątkiem. Te niewielkie obiekty będące wyrazem kultu religijnego są czasem perłami kultury ludowej i sztuki prymitywnej. Są to kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Wykonane są z różnych materiałów (kamień, cegła, drewno) przybierają różne formy i wielkości. Najczęściej spotykanym typem kapliczki jest posąg figuralny (lub krzyż) na wysokim postumencie (czasami pokryty daszkiem) (Ciężkowice, Ostrusza, Bruśnik). Również popularną formą jest kapliczka czworoboczna z wnęką przykryta daszkiem (najczęściej dwuspadowym) a we wnęce znajduje się figura (Kąsna Dolna, Pławna, Jastrzębia). Często spotkać można kapliczki w kształcie słupa (Ostrusza) a także szafkowe (drewniane zawieszane na drzewach) (Bruśnik, Kąsna Górna, Pławna). Właściwie nie ma wsi, w której by nie było kapliczki lub krzyża przydrożnego.

Tabela 5. Inwentaryzacja kościołów w gminie Ciężkowice (Krupiński 1989)

Wieś	Nazwa obiektu	Charakterystyka obiektu
Ciężkowice	Kościół p.w. św. Andrzeja	Zbudowany w roku 1904 r. wg projektu Jana Sas – Zubrzyckiego, w stylu neogotyckim. Stoi on na miejscu dawnego, również murowanego kościoła, ufundowanego w 1336 r. przez Kazimierza Wielkiego, a spalonego w 1893 r. Ze starego kościoła zachowały się jedynie ołtarze: św. Andrzeja, św. Antoniego oraz cenne obrazy: „Zmartwychwstanie” z pocz. XVII w., „Ukrzyżowanie św. Andrzeja” z XVII w. Ocalał też obraz „Ecco Homo” mieszczący się w ołtarzu głównym, darowany przez papieża Urbana VIII, a w roku 1632 przywieziony z Rzymu. Z obrazem tym związana jest następująca legenda: „Na skutek starań pobliskich miast odpustowych (Tuchowa i Kobylanki) obraz ten w 1720 r. został przewieziony do Krakowa i tam ukryty. Zamurowany w kościele NMP, został odnaleziony w 1753 r. przez niewidomego księdza Słotwińskiego, który jakoby miał wtedy odzyskać wzrok. Rodzina księdza pochodzić miała z Ciężkowic”. Legenda ta, stanowiła osnowę tematyczną fresków umieszczonych w nawie bocznej, a wykonanych przez artystę malarza i konserwatora prof. Józefa Dudkiewicza, który w latach 1943 – 1948 ozdobił cały kościół polichromią
Jastrzębia	Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja	Wybudowany przed 1525 r. z drewna jodłowego. Od 1561 r. znajdował się w rękach protestantów a przez 30 lat był w posiadaniu Arian z Lusławic. W roku 1596 wizytował Prepozyt tarnowski Krzysztof Kazimierski, który dokonał rekoncycacji kościoła przywracając go znowu katolikom. W podziemiach znajdują się resztki kości, prawdopodobnie dawnych księży i kolatorów kościoła. W kościele znajdują się: Ołtarz Główny – późnobarokowy z XVIII w. a w nim obrazy – „Chrystus Miłosierny” z XVII w., „Przemienienie Pańskie oraz „Opłakiwanie Chrystusa”. Obraz „Przemienienie Pańskie” słynie z wielu łask, to też przybywa tutaj wielka rzesza wiernych. Dwa ołtarze boczne poświęcone Najświętszemu Sercu Pana Jezusa i Najświętszej Marii Panny, Wspomożenie Wiernych – późnobarokowe z XVIII w., ambona późnobarokowa, kropielnica i chrzcielnica kamienna – renesansowo –barokowa z XVIII w.

Zborowice	Kościół p.w. św. Marii Magdaleny	Wybudowany w latach 1530 –1541, późnogotycki, murowany, jednonawowy. W wejściach dwa kamienne półkoliste portale z XVI w. wyposażenie wnętrza z XVII –XVIII w. Na wieży dwa dzwony z XIV i XV w.
Bruśnik.	Kościół p.w. NPM Wniebowziętej	z 1903 r. wg projektu Jana Sas-Zubrzyckiego w miejsce wcześniejszego z 1555, w którym znajdowały się nagrobki rodziny Roźnów. Kościół jest murowany, trzynawowy, bazylikowy z wieżą od południa. Na wieży dzwon gotycki z XV – XVI w. W ołtarzu głównym znajduje się obraz „MB z Dzieciątkiem”, gotycki z XV/XVI w. Obok kościoła stoi drewniana plebania z 1860 r. o konstrukcji zrębowej i czterospadowym dachu z gankiem o parzystych kolumnach

Cmentarze i miejsca pamięci narodowej zajmują szczególne miejsce w naszej historii i kulturze. Na terenie gminy Ciężkowice znajdują się cmentarze komunalne, wyznaniowe (zamknięte i czynne), wojenne i epidemiczne (choleryczne). Największe cmentarze komunalne są w Ciężkowicach i Jastrzębiej. Cmentarze wojenne występują samodzielnie lub stanowią wydzieloną część lub kwaterę z cmentarza parafialnego bądź komunalnego. Pochowani są tam żołnierze różnych nacji, najczęściej Austriacy, Niemcy, Rosjanie i Węgrzy.

Figura Najświętszego Serca Pana Jezusa w Ciężkowicach
(zdj. Beata Fornal)

Cmentarze te, są niewielkie obszarowo (często jest to zbiorowa mogiła) przybierająca najczęściej formy mniej lub bardziej regularnych wieloboków, ogrodzonych kamiennym murkiem lub stalowym płotem. Cmentarze tego typu występują we wsiach: Ciężkowice, Bogoniowice, Ostrusza, Zborowice. Cmentarze choleryczne występują w Bruśniku i Jastrzębiej (cmentarza w Jastrzębiej nie znalazłam) (Tab. 6).

Tabela 6. Inwentaryzacja cmentarzy i miejsc pamięci narodowej w gminie Ciężkowice

Nazwa wsi	Nazwa obiektu	Opis
Tursko	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej położony w centrum wsi
	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej położony na wzgórzu we wschodniej części wsi
Bogoniowice	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej położony niedaleko parku podworskiego przy drodze Ciężkowice – Tarnów
Ciężkowice	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej z okresu operacji gorlickiej. Obiekt położony jest przy drodze do Rzepiennika Strzyżewskiego
	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej położony na cmentarzu parafialnym
Zborowice	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej, położony obok cmentarza parafialnego
Ostrusza	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej, położony na stoku wzgórza w pobliżu drogi ze Staszkówki do Ciężkowic
	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej
Bruśnik	Cmentarz choleryczny	Cmentarz utworzono po epidemii czerwonki ok. 1846 r. Znajduje się on przy drodze do Falkowej
	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej położony na cmentarzu parafialnym
Jastrzębia	Cmentarz wojenny	Cmentarz z I wojny światowej położony na cmentarzu parafialnym
Zborowice	Pomnik	Pomnik poległych w 1944 r. AK Ziemi Tarnowskiej Batalionu „Barbara”

Muzeum Ignacego Jana Paderewskiego w Kašnej Dolnej
(zdj. Beata Fornal)

W gminie Ciężkowice znajdują się trzy muzea o różnorodnej tematyce. Należą do nich: Muzeum Przyrodnicze w Ciężkowicach, Muzeum Ignacego Jana Paderewskiego w Kašnej Dolnej i Muzeum Etnograficzne w Jastrzębiej (Tab. 7).

Tabela 7. Inwentaryzacja muzeów w gminie Ciężkowice (Szura, Ziomek 2000)

Nazwa wsi	Nazwa obiektu	Opis
Ciężkowice	Muzeum przyrodnicze	Muzeum przyrodnicze im. Krystyny i Włodzimierza Tomków. W muzeum zgromadzone są większości eksponaty preparowane przez samego założyciela dr inż. Włodzimierza Tomka, leśnika, myśliwego i przyrodnika. Największą kolekcję zajmują okazy ptaków, które pochodzą nawet z okresu przedwojennego. Kolekcja ornitologiczna liczy ponad 200 gatunków ptaków. Na szczególną uwagę zasługuje bogaty zbiór batalionów w godowym upierzeniu, rzadkie gatunki kaczek, ptaków drapieżnych, skóra żbika, poroża jeleni i łosi, ponad 300 sztuk motyli
Kašna Dolna	Muzeum Ignacego Jana Paderewskiego	Muzeum Ignacego Paderewskiego znajduje się w dworku, który był kiedyś własnością wielkiego pianisty. W dworku znajdują się sale muzealne, w których eksponowane są pamiątki po wspaniałym pianiście, kompozytorze i polityku
Jastrzębia	Muzeum etnograficzne	Mini muzeum etnograficzne „Grociarnia” zawiera autentyczne zbiory, które są wytworami cywilizacji i kultury materialnej Pogorza Ciężkowickiego. Zebrane zabytki są obrazem dawnego życia regionu, mówią o życiu, sposobach i narzędziach pracy jego mieszkańców

Środowisko kulturowe jest uzupełnieniem środowiska przyrodniczego gminy Ciężkowice. Wszystkie elementy kulturowe wiążą się nie tylko z bogatą historią tego regionu, ale również są harmonijne „wpisane” w krajobraz przyrodniczy gminy.

Opracowała: mgr inż. Beata Fornal
pod kierunkiem Prof. dr hab. Czesława Wysockiego
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
Katedra Ochrony Środowiska
ul. Nowoursynowska 161
02-787 Warszawa
e-mail: fornalb@op.pl

Opublikowano w: Biuletyn Polskiego Klubu Ekologicznego, 2004: 3 (122): 24-27, Kraków